

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ—ΝΟΥΑΡΟΥ, Καθηγητού τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, *Ὁ δίκαιος πόλεμος κατὰ τὰ Τακτικά τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ*. Ἀθῆναι 1961, σελ. 23.

Μία ἐκ τῶν ἀδίκως ἐπιρριφθεισῶν παρὰ τῶν Δυτικῶν Ἱστοριογράφων κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους κατηγοριῶν εἶναι ὅτι ἠγνόουν ὀλονδήποτε κανόνα δικαίου ἔναντι τοῦ ἔχθρου συμπεριφερόμενοι κατὰ τοὺς πολέμους μὲ ὑψίστην σκληρότητα κατὰ τῶν ἀντιπάλων λαῶν. Ἡ πραγματεία τοῦ καθηγητοῦ Γ. Μιχαηλίδου· Νουάρου ἀνασκευάζει ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἄδικον ταύτην αἰτίασιν. Καταδεικνύει χρησιμοποιούσα ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα περιεχόμενα εἰς τὰ «Τακτικά» τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (886—912) ὅτι ἡ Βυζαντινὴ Νομοθεσία ἐγνώριζε τὴν ἔννοιαν τοῦ λεγομένου «δικαίου πολέμου» καὶ εἶχε θεσπίσει διατάξεις ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἵνα κατὰ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις ἀποφεύγονται ἔκτροπαὶ ἀντιβαίνουσαι πρὸς τὸ συναίσθημα τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Τὸ σύγγραμμα, ὅπερ ἔλαβεν ὡς βᾶσιν ἢ ἀνωτέρω πραγματεία, φέρει τὸν τίτλον «Λέοντος ἐν Χριστῷ αὐτοκράτορος τῶν ἐν τοῖς πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις», ἔχει δὲ δημοσιευθῆ εἰς τὸν 107 τόμον τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας Migne. Ἄλλοτε ἐνομιζετο ἔργον τοῦ Λέοντος Γ' (717—741), σήμερον ὅμως ἐπεκράτησεν ὀρθῶς ἡ γνώμη ὅτι συνετάχθη ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Κατὰ τὸν Κ. Ἄμαντον (Ἱστορ. Βυζ. Κρ. 2, 99) συνετάχθη μετὰ τὴν συμμαχίαν πρὸς τοὺς Οὐγγυροὺς, ἴσως δὲ μετὰ τὸ ἔτος 907.

Ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας τοῦ ὁ Γ. Μιχαηλίδης—Νουάρου κάμνει λόγον περὶ τοῦ περιεχομένου γενικῶς τῶν «Τακτικῶν», περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν συνεγράφησαν, καὶ περὶ τῶν πηγῶν, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη ἡ συγγραφή των. Ἐπειδὴ ὁ Λέων ὁ Σοφὸς ἦτο λόγιος εἶχε δὲ μικρὰν στρατιωτικὴν πείραν, δὲν εἶναι πιθανόν ὅτι μετέσχεν ἐνεργῶς εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν «Τακτικῶν», τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον ἀποτελεῖ πραγματείαν περὶ τῆς τακτικῆς καὶ στρατηγικῆς τέχνης. Ἡ συγγραφή ὑπῆρξεν ἔργον ἐνὸς ἢ πλειόνων ἐκ τῶν στρατιωτικῶν συμβούλων τοῦ Αὐτοκράτορος. Πάντως τὰ «Τακτικά» δὲν ἀποτελοῦν ἔργον πρωτότυπον. Ὅπως ρητῶς ἀναφέρεται εἰς τὸ προοίμιον, οἱ συντάκται τοῦ ἐστηρίχθησαν εἰς παλαιότερα ἔργα. Συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν αἱ κυριώτεραι πηγαὶ ὑπῆρξαν τὰ «Τακτικά—στρατηγικά» τοῦ Μαυρικίου (αὐτοκρ. 582—602) ἢ Οὐρβικίου (πιθανῶς ἀξιώματ. τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ) καὶ ὁ «Στρατηγικός» λόγος τοῦ Ὀνασάνδρου ἢ Ὀνησάνδρου, συγγραφέως τοῦ 1ου μ. Χ. αἰῶνος. Ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸ ὀφθαλμῶν πραγματείας σημειοῖ (σελ. 3) ὅτι αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου διατάξεις τῶν «Τακτικῶν» δὲν περιέχονται εἰς ἰδιαιτέρον κεφάλαιον, ἀλλὰ παρέχονται διεσπαρμέναι, διὰ τοῦτο δὲ δὲν προσεῖλκυσαν τὴν προσοχὴν τῶν μελετητῶν. Αἱ ἐν λόγῳ διατάξεις, αἵτινες ἀποτελοῦν ὁδηγίας ἀπευθυνομένας εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς στρατηγούς δύνανται νὰ συνοψισθοῦν εἰς τὰ ἀκόλουθα θέματα :

1ον Διατάξεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ σεβασμοῦ τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν πρέσβων (tracta sunt servanda).

2ον Διατάξεις ἀφορῶσαι εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου πολέμου (bellum iustum).

3ον Διατάξεις ἀφορῶσαι εἰς τὸν προσήκοντα τρόπον τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου («debitus modus»).

Ἐν συνεχείᾳ παρατίθενται ἐκ τῶν «Τακτικῶν» χωρία, ἐν οἷς διατυποῦνται αἱ εἰς τὰ ἀνωτέρω θέματα ἀφορῶσαι διατάξεις. Τὰ παρατιθέμενα χωρία ἐπεξηγοῦνται καὶ σχολιάζονται συσχετιζόμενα μὲ παλαιότερα διατάξεις καὶ παραβάλλονται πρὸς διατάξεις, αἵτινες ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ἰσχύουσαι κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν.

Ὅτω εἰς τὰς σελ. 4—7 παρατίθενται χωρία σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς πιστῆς τηρήσεως τῶν συνθηκῶν : «Οὐδενὶ τρόπῳ, οὐδὲ οἰσθήποτε προφάσει τὸν πρὸς τοὺς πολέμιους ὄρκον παραβῆση ποτέ· μέγα γὰρ κακὸν ἐπιπορκίας ἔγκλημα. Ἐν οἷς γὰρ Θεὸς μεσιτεύει, βέβαια χρὴ μένειν τὰ συντιθέμενα» Migne P. G. τ. 107, στ. 1024. Συνιστάται ὅμως ἡ λήψις μέτρων πρὸς ἀντιμετώπισιν πιθανῆς ἀθετήσεως ἐκ μέρους δολλῶν ἐχθρῶν :

«... ἀφύλακτος δὲ μὴ διαμένῃς, ἀλλ' ἡσύχαζε μὲν πρὸς τοὺς πολεμίους διὰ τὰς σπονδὰς ὡς ἐν εἰρήνῃ· τὸ δὲ ἀσφαλὲς εἰς τὸ μὴ πεσεῖν ἢ παθεῖν τι παρ' αὐτῶν, ὡς ἐπὶ πολέμου οὕτως ἔχε καὶ προνοοῦ» Αὐτ. 107, 912. Ὡς πρὸς τὸν πρὸς τοὺς πρέσβεις ὀφειλόμενον σεβασμὸν λίαν ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ ἀκόλουθος διάταξις: «Τῶν ἐναντίων τοὺς πρεσβευτὰς ὑβρίζειν οὐ δίκαιον, οὐδ' ἂν πολὺ προέχωμεν τῇ δυνάμει. Φιλίας γὰρ τρῶψ παραγίνονται, καὶ λόγῳ ἀτρέπτω ὑπὸ τὰς χεῖρας ἑαυτοὺς τὰς σὰς καταπιστεύουσιν, εἰ καὶ παρὰ πολεμίων ἀποστέλλονται. Τὰ εὖν δσια ἐπὶ ἐκάστῳ καὶ πρέποντα παραφυλακτέον» Αὐτόθ. 107, 1021.

Εἰς τὰς σελ. 7—13 τῆς πρὸ ὀφθαλμῶν πραγματείας γίνεται λόγος περὶ τῶν διατάξεων, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὸ θέμα τοῦ «δικαίου πολέμου». Δι' ἀναδρομῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν καὶ ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν καταδεικνύεται ὅτι ἀνάκαθεν εἶχεν ἐπικρατήσει ὡς κανὼν ἡ ἀρχὴ ὅτι ὁ πόλεμος πρέπει νὰ εἶναι δίκαιος. Ἐν Ἰλιάδι (Γ 351) ὁ Μενέλαος ἐπικαλεῖται τὴν θεῖαν βοήθειαν πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ Πάριδος, ὅστις ἤρξατο πρῶτον τῆς ἀδικίας: «πρότερος κάκ' ἔοργεν». Εἰς τὴν Ῥώμῃν εἶχε κατασταθῆ ἡ ἀρχὴ τῶν «εἰρηνοδικῶν» (*fetiales*), οἵτινες εἶχον τὸν προορισμὸν νὰ προλαμβάνουν τὴν ὑπὸ τῆς Ῥώμης κήρυξιν ἀδίκου πολέμου: «φυλάττειν, ἵνα μηδένα Ῥωμαῖοι πόλεμον ἐξενέγκωσι κατὰ μηδεμιᾶς ἐνσπόνδου πόλεως ἀδικον» Διον. Ἀλικ. Ῥωμ. Ἀρχ. Β, 72. Καὶ ἀργότερον, ὅταν ἠτόνησεν ὁ θεσμὸς τῶν *fetiales*, ἀπητεῖτο διὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου δικαία αἰτία «*iusta causa*». Ἐνεκα δὲ τούτου ὁ Ὀνάσσανδρος εἰς τὸν «Στρατηγικόν» τοῦ ἔχει γράψαι ἰδιαίτερον κεφάλαιον «περὶ τοῦ ὅτι δεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου ἐξ εὐλόγου αἰτίας ἐπάγειν». Ἡ αὕτη σύστασις ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὰ «Στρατηγικά—Τακτικά» τοῦ Μαυρικίου ἢ Οὐρβικίου ἐν εἰδίᾳ γνωμικοῦ προστάσσοντος «δικαίαν δεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου γίνεσθαι». Πλειστάκις δὲ γίνεται μνεία τῆς ἀρχῆς ταύτης εἰς τὰ «Τακτικά» τοῦ Λέοντος. Εἰς τὴν § 58 τοῦ 20 κεφαλαίου κεῖται τὸ ἀκόλουθον χωρίον: «Καλὸν μοι δοκεῖ δικαίαν εἶναι τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου. Ὁ γὰρ τοῖς ἀδικήμασιν ἀνταμυνόμενος οὗτος δίκαιός ἐστι καὶ τὴν θεῖαν ἔχει δικαιοσύνην βοηθόν τε καὶ σύμμαχον κατὰ τῶν ἀδίκων ἐκστρατευόμενος. Ὁ δὲ πρῶτος κατάρξας ἀδικίας παρ' αὐτῆς τῆς θεῖας δίκης ἀφαιρεῖται τὴν νίκην». Αὐτ. 107, 1028.

Παραβάλλων ὁ Γ. Μιχαηλίδης—Νουάρος τὰ σχετικὰ χωρία, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ δικαίου πολέμου, συνοψίζει τὰς ἐν τοῖς «Τακτικοῖς» ἐκφερομένας γνώμας εἰς τὰς ἑξῆς τρεῖς θέσεις:

1ον Ὁ πόλεμος πρέπει νὰ ἔχη δικαίαν αἰτίαν· ἡ ἑνάρξις ἀδίκων ἐπιθέσεων καὶ πολέμων πρέπει νὰ ἀποφεύγεται. «Καὶ ἡ πίστις τοῦ μὴ ἀδικεῖν ἀλλ' ἀδικεῖσθαι στρατηγὸν καὶ ἡγεμόνα τὸ θεῖον ἔξει καὶ ἀνάγκη πιστεύειν, ὅτι δικαίῳ πολέμῳ ἀπὸ Θεοῦ ὀφείλεται τὸ τέλος ἀγαθόν, ὥσπερ τῷ ἀδίκῳ τὸ ἐναντίον».

2ον Ὡς δίκαιος πόλεμος ὀρίζεται κατ' ἀρχὴν πᾶς πόλεμος ἐπιχειρούμενος διὰ δικαίαν αἰτίαν.

3ον Εἶναι ἀπολύτως ἀπηγορευμένος πᾶς ἄδικος ἐπιθετικὸς πόλεμος. «Ἐπιμελοῦ δὲ καὶ τῶν στρατηγικῶν ἔργων... οὐχ ἵνα ἀδικήσῃς ἢ ἀδίκου πολέμου κατάρξεῃς, ἢ ληστείας τινὰς καὶ ἀδίκους κατὰ τῶν οὐδὲν ἡδίκηκόντων ἐπιδρομὰς ποιήσῃς, ἀλλ' ἵνα σὺν εὐσεβείᾳ ζῶν... ἔχης τὰ ὄπλα πρὸς ἀμυναν τῶν ἀδικούντων πολεμίων». Αὐτ. 107, 1080.

Αἰ περὶ δικαίου πολέμου θέσεις, παρατηρεῖ ὁ Γ. Μιχαηλίδης—Νουάρος ὅτι τυγχάνουν ἐν πλήρει ἀρμονίᾳ πρὸς τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ζωηρῶς ἀποδοκιμάζει τὸν ἐπιθετικὸν καὶ δι' ἄδικον αἰτίαν πόλεμον, ἀνέχεται δὲ τὸν ἀμυντικόν. Ἐν προκειμένῳ παραθέτει ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸ ὀφθαλμῶν πραγματείας σχετικὰ χωρία ἐκ τῆς Πατερικῆς φιλολογίας. Ὁ Μέγας Βασίλειος ἔχει ἐκφέρει τὴν ἀκόλουθον γνώμην: «Τοὺς ἐν πολέμῳ φόνους οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τοῖς φόνοις οὐκ ἐλόγισαντο· ἐμοὶ δοκεῖν, συγγνώμην δόντες τοῖς ὑπὲρ σωφροσύνης καὶ εὐσεβείας ἀμυνομένοις» Migne Ἑλλ. Πατρ. 32, 681. Καὶ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος εἶχεν

ἐκφέρει παρομοίαν ἀπόφασιν ε. . . οἷον φονεύειν οὐκ ἔξεστιν, ἀλλ' ἐν πολέμοις ἀναιρεῖν τοὺς ἀντιπάλους καὶ ἔννομον καὶ ἐπαῖνου ἀξιον». Αὐτ. 26, 1173.

Εἰς τὸ τρίτον μέρος τῆς πρὸ ὀφθαλμῶν πραγματείας (σελ. 14—21) γίνεται λόγος περὶ τοῦ τρίτου θέματος τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὸν προσήκοντα τρόπον (*debitus modus*) τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς τὰ «Τακτικά» περιελήφθησαν διατάξεις, αἵτινες προλαμβάνουν παρομοίαις διατάξεις ἀναγραφομένας εἰς τοὺς στρατιωτικούς κανονισμούς τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας καὶ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Τὰ θέματα, εἰς ὃ ἀναφέρονται αἱ ῥηθεῖσαι διατάξεις, εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1ον Σεβασμός τῶν ἀμάχων. Ἐν περιπτώσει πολιορκίας πόλεως, ἀναγράφεται εἰς τὰ «Τακτικά» ὅτι πρέπει οἱ καταλαμβάνοντες τὰ ἄκρα τῆς πολιορκουμένης πόλεως νὰ κηρύξουν εἰς τὴν διάλεκτον τοῦ τόπου διὰ δημοσίων κηρύκων ὅτι θὰ φεισθῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἀόπλου πληθυσμοῦ. «Κηρύξουσι δὲ τότε, ἵνα μηδεὶς κτείνῃ τὸν μὴ ἔχοντα ὄπλον, μόνους δὲ κτείνειν τοὺς τὰ ὄπλα φέροντας. Ταύτην δὲ τὴν φωνὴν κηρύττεσθαι τῇ τῶν πολεμίων διαλέκτῳ» Αὐτ. 107, 892

2ον Προστασία αἰχμαλώτων. «Τοὺς δὲ αἰχμαλώτους πρὸ τοῦ τελείως καταπαῦσαι τὸν πόλεμον μὴ κτείνει, καὶ μάλιστα τοὺς ἐνδόξους καὶ μεγάλους παρὰ τοῖς πολεμίοις ὄντας· ἐνθυμούμενος τὸ ἄδηλον τῆς τύχης καὶ τὸ παλίντροπον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς νίκης» Αὐτ. 107, 909.

3ον Ἡ ταφὴ τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων. Αἱ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου διατάξεις ἐκφράζονται μετὰ τόνον μεγάλης αὐστηρότητος, διότι «καλὸν τε καὶ ὄσιον ἢ πρὸς τοὺς τεθνηκότας εὐσέβεια». Ἡ σχετικὴ διάταξις ἔχει διατυπωθῆ ὡς ἑξῆς: «Προνοοῦ δὲ μάλιστα καὶ τῆς τῶν νεκρῶν ταφῆς, μήτε καιρὸν, μήτε ὥραν, μήτε τόπον, μήτε φόβον προφασίζόμενος κἄν τε νικῶν τύχης κἄν τε ἠττώμενος· πάντοτε μὲν γὰρ καλὸν καὶ ὄσιον ἢ πρὸς τοὺς τεθνηκότας εὐσέβεια· ἀναγκαῖα δὲ μάλιστα ἢ ἐπὶ τοῖς πίπτουσιν ἐν μάχῃ» Αὐτ. 107, 909.

4ον Συμπεριφορὰ ἔναντι τοῦ ἠττηθέντος ἐχθρικοῦ πληθυσμοῦ. Αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ θέμα τοῦτο διατάξεις τῶν «Τακτικῶν» διέπονται ὑπὸ ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος. Παραγγέλλουν νὰ φέρονται εὐμενῶς καὶ φιλανθρωπῶς οἱ στρατηγοὶ πρὸς τοὺς ἠττημένους. «Ἐάν δὲ Θεοῦ παρέχοντος τὴν χάριν ὑποταγῆ σοι ἢ πόλις ἢ φρούριον. . . πράως καὶ εὐμενῶς διατέθητι πρὸς αὐτούς. Καὶ μήτε φόροις αὐτοὺς καταβαρῆσης, μήτε ἀπηνῶς ἐκφοβῆσης ἢ ἀπειλήσης διὰ τινος τιμωρίας, μήτε ἀδικίας λυπήσης».

5ον Ὑπογραφή ἐπικεικῆς συνθήκης μετὰ τοῦ ἠττηθέντος ἐχθροῦ. «Ὅταν μετὰ τὴν νίκην, ἣν ὁ Θεὸς σοι παράσχῃ, ἐπιζητῆ ὁ πολέμιος εἰρήνην ἐπωφελεῖ, μὴ γίνου ἀκαμπῆς, ἀλλ' ὑπάκουε τούτῳ, καὶ εἰρήνευε, ἐννοῶν τὸ τῶν πολέμων καὶ τῆς τύχης ἄδηλον» Αὐτ. 107, 1044.

6ον Ἄσυλον τῶν ναῶν. «Καλὸν ἐν παντὶ καιρῷ τιμᾶν καὶ σέβεσθαι τοὺς ἱεροὺς τοῦ Θεοῦ ναοὺς, μάλιστα δὲ καὶ ἐν τῷ ἀσύλῳ αὐτοὺς διατηρεῖσθαι καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς προσφεύγοντας· διὰ τοῦτο παραφύλαττε, ὦ στρατηγέ, καὶ μήτε σὺ αὐτός, μήτε εἰς τινα ἕτερον καταδέξῃ ἀπὸ θεοῦ ναοῦ ἀποσπᾶσαι τινα ἰκέτην καθήμενον». Αὐτ. 107, 1032.

7ον Προστασία τῆς γεωργίας. «Μάλιστα δὲ φροντίσεις καὶ τῶν πλησιοχώρων ὑποτελῶν τῆς βασιλείας ἡμῶν, ἵνα μὴ ἀδικῶνται παρὰ τῶν στρατιωτῶν, καὶ κατ' ἐξαιρετον τῶν γεωργῶν. Δύο γὰρ ταῦτά μοι δοκοῦσιν ἐπιτηδεύματα λίαν ἀναγκαῖα πρὸς ἔθλους σύστασιν καὶ διαμονῇ· γεωργικὴ μὲν τρέφουσα καὶ αὔξουσα τοὺς στρατιώτας, στρατιωτικὴ δὲ ἐκδικοῦσα καὶ περιφυλάττουσα τοὺς γεωργοὺς». Αὐτ. 107, 793.

Τὰ προσαγόμενα ὑπὸ τοῦ Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου στοιχεῖα ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ παραλαβόντες τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου πολέμου ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν καὶ ῥωμαϊκὴν παράδοσιν ἐμερίμνησαν νὰ προσαρμόσουν αὐτὴν πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς διδασχῆς καὶ διετήρησαν αὐτὴν ζῶσαν κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον. Πόσον δὲ εὐρύτατα ἦτο διαδεδομένη ἡ ἰδέα αὕτη, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ στίχων δύο λαϊκῶν

ξσμάτων, ἅτινα παραθέτει ὁ Γ. Μιχαηλίδης - Νουάρος ἐν σελ. 21. Εἰς τὸ ζῆσμα τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου ὑπάρχουν ὡς πρὸς τὸν δίκαιον πόλεμον οἱ ἑξῆς στίχοι :

Ἐβγήκε, διαλαλήθηκε, κανένα δὲν φοβᾶται
μήτε τὸν Πέτρον τὸν Φωκᾶν μήτε τὸν Νικηφόρον,
μήτε τὸν Πετροτράχηλον, τὸν τρέμ' ἢ γῆ κι' ὁ κόσμος
κι' ἂν εἶναι δίκηος πόλεμος, μήτε τὸν Κωνσταντῖνον.

Ὁ δίκαιος πόλεμος ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ ζῆσμα τοῦ Θεοφυλάκτου :

Καὶ ἀπολοᾶτ' ὁ βασιλέας, τοῦτον τὸν λόον λέει :
ποῖος πάει πέρα στὸ Περόν, στὸ μέγα Σουλτανίκιν,
νὰ πάρη τοῦτο τὸ χαρτίν, νὰ φέρη ἀντιχάρτιν,
νὰ κάμη δίκαιον πόλεμον, νὰ βγακουδῆ στὸν κόσμον.

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

* * *

ΚΩΝΣΤ. ΦΟΥΡΚΙΩΤΗ, *Δημοσθένους πρὸς Βοιωτῶν (περὶ τοῦ δνόματος)*. (Συμβολὴ εἰς τὴν προστασίαν τοῦ δνόματος). Ἀθῆναι, 1962, σελ. 45.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ περιοχαί, μὲ τὰς ὁποίας ἀσχολοῦνται αἱ διάφοροι ἐπιστήμαι, δὲν εἶναι χωρισμέναι κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχουν θέματα κοινοῦ διαφέροντος διὰ δύο ἢ καὶ περισσοτέρας ἐπιστημονικὰς μαθήσεις. Ἡ πραγματεία ἡ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἀστικοῦ δικαίου Κ. Φουρκιώτη, ὅστις ἐπανειλημμένως ἔχει ἀσχοληθῆ μετὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ἀρχαίου Ἀττικοῦ δικαίου (πρβλ. μελέτας τοῦ «Δίκη αἰκίας», «Δίκη ἀναγωγῆς»), ἔρχεται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι μίᾳ τοιαύτῃ κοινότης διαφερόντων καὶ θεμάτων ἐρεύνης θὰ ὀδηγῆ πάντοτε εἰς συνάντησιν τῆς Νομικῆς ἐπιστήμης πρὸς τὴν ἐπιστήμην τῆς κλασσικῆς ἀρχαιογνωσίας. Λαβῶν ὡς θέμα νομικῆς ἅμα καὶ φιλολογικῆς ἐρεύνης ὁ Κ. Φουρκιώτης ἔνα οὐχὶ ἐκ τῶν ἐνδόξων λόγων τοῦ Δημοσθένους κατέδειξε πόσῃ σημαντικότητι ἔχει τὸ περιεχόμενον τοῦ διὰ πρόβλημα νομικῆς καὶ πολιτιστικῆς φύσεως ἐν σχέσει μὲ τὴν ῥύθμισιν τοῦ ὁποίου, τὸ μὲν ῥωμαϊκὸν δίκαιον οὐδεμίαν εἶχε λάβει πρόνοιαν, αἱ δὲ νεώτεραι νομοθεσίαι κατὰ τὸν 19ον καὶ 20ὸν μόνον αἰῶνα ἤρχισαν νὰ ἐπιδεικνύουν ἄξιον λόγου διαφέρον. Πρόκειται περὶ τῆς προστασίας τοῦ δικαιώματος ἐπὶ τοῦ δνόματος εἶτε καθ' ἑαυτὸ καὶ αὐτοτελῶς λαμβανομένου τοῦ δικαιώματος τούτου εἶτε ὡς ἐκδηλώσεως τοῦ γενικωτέρου καὶ περιληπτικοῦ δικαιώματος ἐπὶ τῆς προσωπικότητος.

Ἡ πρὸ ὀφθαλμῶν πραγματεία εἰς τὴν Εἰσαγωγῆν (σελ. 3—6) παρέχει τὴν ἱστορίαν τῶν ληψθέντων κατὰ καιροὺς νομοθετικῶν μέτρων πρὸς προστασίαν τοῦ ἐπὶ τοῦ δνόματος δικαιώματος. Τὸ Ῥωμαϊκὸν Δίκαιον, καίτοι ἐν Ῥώμῃ εἰθίζετο ἢ χρῆσις πλειοτέρων ὀνομάτων (nomina, cognomina, praenomina, agnomina κτλ.), δὲν φαίνεται ἀναγνωρίζον αὐτοτελὲς δικαίωμα ἐπὶ τοῦ δνόματος. Αἱ σχετικαὶ διατάξεις ἄπτονται μόνον τοῦ δνόματος ὡς διακριτικοῦ γνωρίσματος, ἐν μεταγενεστέρα δὲ περιόδῳ ὥρσησαν τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἀλλαγὴν τοῦ δνόματος. Καὶ οἱ ἐρμηνευταὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου, ἐν οἷς καὶ ὁ Jhering, ἐνέμεινάν εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἐν αὐτῷ διατάξεις διδουσαι βᾶσιν εἰς τὴν ὑπαρξιν δικαιώματος ἐπὶ τοῦ δνόματος. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὸ τοπικὸν Γερμανικὸν δίκαιον (Germanisten) ἐπρέσβευον ὅτι ἡ προστασία τοῦ δνόματος ἐμπίπτει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Διοικήσεως (σελ. 4). Ὡς πρὸς τὰ ἐν Γαλλίᾳ ἰσχύοντα, προσθέτει ὁ Κ. Φουρκιώτης, ὅτι μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1789 ἐξεδόθησαν διατάξεις ἀναγόμεναι εἰς τὸ ὄνομα καὶ τοὺς τίτλους εὐγενείας, ὁ Γαλλικὸς ὅμως ἀστικός κώδιξ δὲν περιέλαβε διατάξεις ἀναγνωρίζουσας εἰδικῶς τὸ δικαίωμα τοῦ δνόματος. Αἱ σπουδαιότεραι ὅμως τῶν τοπικῶν Γερμανικῶν κωδικοποιήσεων εἶχον περιλάβει ῥυθμιστικὰς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου διατάξεις, τελικῶς δὲ ἀνεγνωρίσθη γενικῶς διὰ τοῦ ἐν Γερμανίᾳ ἰσχύοντος Δικαίου τοιοῦτον ἰδιωτικὸν δικαίωμα ἐπὶ τοῦ δνόματος.

Εἰς ὁμοίαν ἀναγνώρισιν προέβη ὁ Ἑλβετικὸς καὶ ὁ Ἰταλικὸς κώδιξ, καθὼς καὶ